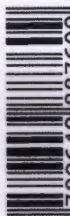

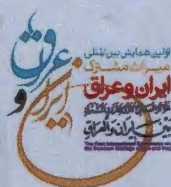
اولین همایش بین المللی میراث مشترک ایران و عراق

تیم بهنام
دیرخان اولین همایش بین المللی میراث مشترک ایران و عراق
ایران قم

9 789649 887609 >

مجموعه مقالات

اولین همایش بین‌المللی میراث مشترک ایران و عراق

(دفتر شانزدهم)

سرشناسه: همایش بین المللی میراث مشترک ایران و عراق (نخستین: ۱۳۹۳: تهران و غیره)
عنوان و نام پدیدآور: مجموعه مقالات اولین همایش بین المللی میراث مشترک ایران و عراق / تهیه و تنظیم
دبیرخانه اولین همایش بین المللی میراث مشترک ایران و عراق. به کوشش سیدصادق حسینی اشکوری.
مشخصات نشر: قم: مجمع ذخائر اسلامی؛ مؤسسه آل البيت(علیهم السلام) لاحیاء التراث، ۲۰۱۵ م. = ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری: ج.: مصور.

دوره. ISBN 978.964.988.760.9

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: بخشی از کتاب عربی است.

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: ایران -- روابط فرهنگی -- عراق -- کنگره ها

موضوع: عراق -- روابط فرهنگی -- ایران -- کنگره ها

موضوع: نثر فارسی

موضوع: نثر عربی

شناسه افزوده: حسینی اشکوری، سیدصادق، ۱۳۵۱-.

شناسه افزوده: همایش بین المللی میراث مشترک ایران و عراق (نخستین: ۱۳۹۳: تهران، قم و غیره). دبیرخانه

شناسه افزوده: مؤسسه آل البيت(علیهم السلام) لاحیاء التراث (قم)

رده بندی کنگره: ۱۳۹DSR / ۸۴ع/ ۱۳۹۲ ج

رده بندی دیویی: ۳۲۷/۵۵۰۵۶۷

شماره کتابشناسی ملی: ۳۷۲۷۵۵۰

مجموعه مقالات

اولین همایش بین‌المللی

میراث مشترک ایران و عراق

دفتر شانزدهم:

(زبان و ادبیات؛ نثر)

تهیه و تنظیم:

دبیرخانه اولین همایش بین‌المللی میراث مشترک ایران و عراق

به کوشش:

سیدصادق حسینی اشکوری

نشر مجمع ذخائر اسلامی

باهمکاری مؤسسه آل‌البیت (علیهم‌السلام) لإحياء التراث

۱۳۹۴ ش / ۱۴۳۶ ق / ۲۰۱۵ م

نشر مجمع ذخائر اسلامی
با همکاری مؤسسه آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث
۱۳۹۴ ش / ۱۴۳۶ ق / ۲۰۱۵ م

کليه حقوق این اثر تحت قانون کپی رایت بوده و ترجمه یا چاپ تمام یا بخشی از مطالب آن و نیز درج تمام یا بخشی از آنها در ضمن بانکهای اطلاعاتی و تهیه برنامه‌های رایانه‌ای یا استفاده مطالب و تصاویر در اینترنت و دیگر ابزار و ادوات، به هر نحوی، بدون اجازه قبلی ناشر بصورت کتبی، ممنوع می‌باشد.

© MAJMA AL-DAKAAIR AL-ISLAMYYAH 2015

All rights reserved No part of this book may be reproduced or translated in any form by print internet photo print microfilm CDs or any other means without written permission from the publisher

مجموعه مقالات

اولین همایش بین المللی میراث مشترک ایران و عراق
تهیه و تنظیم: دبیرخانه اولین همایش بین المللی میراث مشترک ایران و عراق
به کوشش: سیدصادق حسینی اشکوری

طرح جلد: هادی معزی / صفحه آرا: محمد صادقی
ناظر چاپ: محمد صادق زارع / چاپ: ظهور / صحافی: نفیس
نشر: مجمع ذخائر اسلامی
با همکاری مؤسسه آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث
نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۴ ش / ۱۴۳۶ ق / ۲۰۱۵ م
شابک دوره: ۹۷۸-۹۶۴-۹۸۸-۷۶۰-۹

ارتباط با ناشر

قم: خیابان طالقانی (آذر)، کوی ۲۳، پلاک ۱، مجمع ذخائر اسلامی
تلفن: +۹۸ ۲۵۳ ۷۷۱۳ ۷۴۰ دورنگار: +۹۸ ۲۵۳ ۷۷۰ ۱۱۱۹ همراهِ: +۹۱۲ ۲۵۲ ۴۳۳۵
نشانی پایگاه‌های اینترنتی:

www.zakhair.net

info@zakhair.net

www.mzi.ir

info@mzi.ir

فهرست مطالب صفحه

دفتر شانزدهم: زبان و ادبیات؛ نثر

تأثیر نثر دوره عباسی بر نثر تاریخ بیهقی	۱۱
چکیده	۱۱
۱. مقدمه	۱۳
۲. ادبیات دوره عباسی	۱۴
۳. ادبیات دوره غزنوی	۱۵
۴. ابوالفضل محمدبن حسین بیهقی	۱۶
۵. اطناب	۱۷
۱-۵. استشهاد و تمثیل	۱۸
۲-۵. ادعیه	۳۰
۳-۵. مکاتیب و ترسلات	۳۱
۴-۵. سجع	۳۵
۵-۵. القاب و عناوین	۳۸
۶-۵. اسناد و آوردن تاریخ	۴۱
۷-۵. عنوان های عربی	۴۳
نتیجه گیری	۴۴
کتابنامه	۴۵

اشارات و تلمیحات مربوط به اعلام جغرافیایی عراق در ادبیات فارسی .. ۴۷

چکیده ۴۷

مقدمه ۴۹

بحث و بررسی ۵۰

۱. بصره ۵۱

۱-۲. نام و آوازه بصره در ادب فارسی ۵۲

۱-۳. عرفای نامی بصره در عرصه ادبیات فارسی ۵۴

۱-۴. فرات ۵۷

۱-۵. سدیر ۵۷

۲. بغداد ۵۸

۲-۱. بغداد در ادب فارسی ۵۹

۲-۲. دجله ۶۳

۲-۳. عرفای نامی بغداد در سیمای ادب فارسی ۶۵

۲-۴. ایوان مدائن (کسری) ۶۶

۲-۵. نظامیه بغداد ۶۸

۲-۶. کرخ ۶۸

۲-۷. حله ۷۱

۳. کوفه ۷۱

۳-۱. کوفه در ادب فارسی ۷۲

۳-۲. بهلول کوفی ۷۵

۴. نجف ۷۶

۴-۱. سیمای نجف در ادبیات فارسی ۷۶

۴-۲. قصر خورنق ۷۷

۵. بابل ۷۸

مجموعه مقالات اولین همایش بین المللی میراث مشترک ایران و عراق / ج ۱۶ ۹

۷۹	 هاروت و ماروت بابلی
۸۱	 ۶. کربلا
۸۱	 نتیجه
۸۳	 منابع و مآخذ

۸۵	 آثار فرهنگ ایرانی بر ادب سهل بن هارون
۸۵	 چکیده
۸۷	 ۱. مقدمه
۸۷	 ۲. سوالات، فرضیه و روش تحقیق
۸۸	 ۳. پیشینه تحقیق
۸۹	 ۴. عصر عباسی
۹۰	 ۵. زندگی سهل بن هارون
۹۰	 ۶. جایگاه علمی سهل بن هارون
۹۱	 ۷. سهل بن هارون و گرایش به شعوبیه
۹۲	 ۸. آثار فرهنگ و ادبیات ایران در تالیفات سهل بن هارون
۹۲	 ۸-۱. داستان از زبان حیوان
۹۴	 ۸-۲. داستان از زبان انسان
۹۵	 ۸-۳. رسایل
۹۶	 نتیجه
۹۸	 کتابنامه

۱۰۱	 مقایسهٔ شروح تحفة العراقین خاقانی
۱۰۱	 چکیده
۱۰۳	 ۱. مقدمه

۲. تحفة العراقين ۱۰۴
۳. معرفي و بررسی کلی شروح تحفة العراقين ۱۰۶
۴. ابجدی و احوال و آثار او ۱۱۲
۵. مقایسه شروح از چند بیت ۱۱۴
۶. نتیجه ۱۲۳
۷. اختصارات ۱۲۴
- منابع و مآخذ ۱۲۶

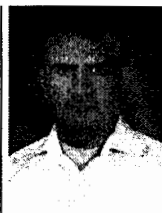
- «علم الاصوات» میراثی کهن از دانشمندان ایران و عراق ۱۲۷
- چکیده ۱۲۷
- مقدمه ۱۲۹
- نخستین مولف ایرانی - عراقی علم الاصوات ۱۳۲
- کهن ترین تالیفات در علم الاصوات به وسیله نویسندگان ایرانی و عراقی ... ۱۳۵
- ابن سینا دانشمندان ایرانی مبتکر روش نوین علم الاصوات ۱۴۰
- علم الاصوات در اروپا ۱۴۲
- نتیجه گیری ۱۴۵
- منابع و مآخذ ۱۴۶

آثار فرهنگ ایرانی بر ادب سهل بن هارون

معصومه حاجی زاده^۲

کد شماره: ۳۶۰

دکتر خداداد بحری^۱

کد شماره: ۲۹۳

چکیده

زبان و ادبیات فارسی و عربی در دوره‌های مختلف بسیار بر یکدیگر تاثیر گذار بوده‌اند. در دوره عباسی تاثیر ادبیات و فرهنگ فارسی بر ادبیات عرب از دیگر دوره‌ها بیشتر بوده است. سهل بن هارون ملقب به بزرگمهر اسلام از ادیبان و شاعران این دوره است. این ادیب گران قدر ایرانی الاصل بود، اما بیشتر عمر خود را در شهرهای بصره و بغداد سپری کرد. اگر چه تالیفات وی به زبان عربی است، اما فرهنگ فارسی در آنها نمود فراوانی دارد. نویسندگان در این مقاله ضمن اشاره

۱. استادیار زبان و ادبیات عربی دانشگاه خلیج فارس بوشهر. (۰۹۱۷۷۷۵۶۳۴۹) bahri_2017@yahoo.com

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی دانشگاه خلیج فارس بوشهر. (۰۹۱۷۹۶۱۹۷۹۲)

به زندگی و تالیفات این ادیب بزرگ، با روش توصیفی-تحلیلی تاثیراتی که فرهنگ فارسی بر ادب او گذاشته را مورد بررسی قرار می دهند و ابعاد آن را بر می شمارند.

واژگان کلیدی: سهل بن هارون، ادب، فرهنگ ایرانی، ادبیات عرب.

۱. مقدمه

میان زبان فارسی و عربی در طول تاریخ آمیزش‌های گوناگونی صورت گرفته است. در دوره عباسی تمدن و فرهنگ عربی و اسلامی آن چنان با فرهنگ ایران در هم آمیخته شد، که تفکیک آنها از هم امکان پذیر نمی‌باشد. «بصره، کوفه و بغداد مراکز نفوذ زبان فارسی در عرب بوده است و این نوع نفوذ زبان از زمان ساسانیان شروع شده است.» (آذرنوش، ۱۳۷۴، ۲۲) اوج نفوذ فارسی در ادبیات عرب در دوره عباسی بوده است. نفوذ ایرانیان در دستگاه خلافت عرب از مهم‌ترین عواملی است که تاثیر پذیری میان فارسی و عربی را در این دوره دوچندان کرده بود. در حکومت عباسیان بسیاری از ایرانیان عرب زبان شدند و بسیاری از اعراب فارسی را آموختند و این موضوع باعث تحول بزرگی در شعر و نثر این دوره شد و سبب شد که بسیاری از آثار این دوره رنگ و بوی ایرانی به خود بگیرد. سهل بن هارون که از ادیبان این دوره می‌باشد، متولی خزانه الحکمه و از ندیمان خاص مامون بود. آثار به جا مانده از او گرچه به زبان عربی می‌باشد، اما در لابه لای سطورش می‌توان نشانه‌های فراوانی از فرهنگ و ادب فارسی را مشاهده کرد. نگارندگان در این مقاله به بررسی زندگی و آثار این عالم گرانقدر خواهند پرداخت و اثراتی که فرهنگ و ادب فارسی در تالیفات و عقاید وی گذاشته را با روش توصیفی - تحلیلی بررسی خواهند کرد.

۲. سوالات، فرضیه و روش تحقیق

سوالات تحقیق: آیا فرهنگ ایرانی در آثار سهل بن هارون تاثیر داشته است و اگر تاثیر داشته، این تاثیرات از چه جنبه‌هایی است؟

فرضیه: با توجه به اصالت ایرانی سهل بن هارون به نظر می‌رسد که فرهنگ ایران در آثار این ادیب اثر گذار بوده است. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی زندگی و آثار سهل بن هارون خواهد پرداخت. نگارندگان در این پژوهش اثراتی که فرهنگ و ادب فارسی در تالیفات و عقاید این ادیب گران قدر گذاشته است، را مورد بررسی خواهند داد.

۳. پیشینه تحقیق

از پژوهش‌هایی که در باره سهل بن هارون صورت گرفته است می‌توان به آثار زیر اشاره کرد:

مقاله «القصة على لسان الحيوان: كتاب النمر و الثعلب لسهل بن هارون نموذجاً» نوشته دکتر قحطان صالح الفلاح، در مجله دانشگاه دمشق، جلد ۲۷، که در سال ۲۰۱۱ به چاپ رسیده است و مؤلف در آن به بررسی کتاب النمر و الثعلب پرداخته است. از همین مؤلف مقاله‌ای دیگر تحت عنوان «الترسل الفنى فى العصر العباسى الاول: سهل بن هارون مترسلاً» در شماره ۸۹ مجله التراث العربى در سال ۱۴۲۴ به چاپ رسیده است، که مؤلف در آن بیشتر جنبه‌های فنی نثر سهل بن هارون را مورد بررسی قرار داده است. پایان نامه‌ای با عنوان: «فن الرسائل عند سهل بن هارون و عمرو بن مسعدة» توسط فائد محمود محمد سلمان در دانشگاه النجاح الوطنية در فلسطین در سال ۲۰۱۱ نیز انجام گرفته است که یک بررسی مقارنه‌ای بین رسائل سهل بن هارون و عمرو بن مسعدة می‌باشد. اما تا کنون مقاله‌ای به سبک حاضر که به بررسی اثرات فرهنگ فارسی در تالیفات و عقاید سهل بن هارون بپردازد، نگاشته نشده است که این امر ضرورت پژوهش در این زمینه را مشهود می‌کند.

از آنجا که سهل بن هارون از ادبای عصر عباسی است، در ابتدا شرح مختصری درباره این دوره داده، سپس زندگی و آثار و تمایلات شعوبی او را مورد بررسی قرار خواهیم داد.

۴. عصر عباسی

عصر عباسی یکی از درخشان‌ترین عصور عرب به لحاظ پیشرفت‌های علمی و ادبی می‌باشد. «بی شک دوره طلانی عصر عباسی در روزگار خلفای نخستین بود که با تدبیر وزرای ایرانی کارها روبراه می‌شد.» (زیدان، ۱۳۷۳، ۸۱۴) «بیشترین شعرا، نویسندگان و وزرای دولت عباسی از نژاد غیر عرب (فارسی) بودند. که این شعرا و نویسندگان سنن و میراث‌های پدری خویش را در مناطق تحت نفوذ و سیطره عباسیان انتشار می‌دادند.» (فرخاری، ۱۳۸۷، ۲۴)

ترجمه نقش بارزی در شکوفایی این دوره ایفا کرده است. هارون و مامون مترجمان بسیاری را در رشته‌های مختلف، مامور ترجمه و تالیف کرده بودند و کار ترجمه و نقل علوم مختلف با قدرت تمام در بیت الحکمه دنبال می‌شد. بیشترین کتابهایی که در زمینه تاریخ و ادبیات به عربی ترجمه شد، به زبان فارسی و هندی بود. ترجمه آثار زبان فارسی سبب انتقال بیشتر فرهنگ و ادب فارسی به عربی شده و باعث شد که ایرانیان نقش بسزایی در ادبیات این دوره ایفا کنند. ادبیاتی که نهضت ترجمه آن مدیون ایرانیانی چون ابن مقفع است که کلیکه و دمنه را به عربی ترجمه کرده است. از دیگر وجوه تاثیر ادبی ایرانیان در دوره عباسی نقش آنان در نشر این دوره می‌باشد. کتابت دیوانی و گرایش‌های مختلف نثر و ترسل در این دوره عمدتاً توسط ایرانیانی چون بدیع الزمان و سهل بن هارون رقم می‌خورد. کتابخانه‌های بزرگ از جمله افتخارات بغداد در عصر عباسی محسوب می‌شود. بیت الحکمه اولین کتابخانه عمومی اسلام در شهر بغداد تاسیس شد و سهل بن هارون متولی آن بود. البستانی می‌گوید: «بیت الحکمه به دست ایرانیان تاسیس شد و به وسیله آنان نیز اداره می‌گردید.» (۱۹۲۷، ۱۲۳۰/۱) در حکومت عباسیان بسیاری از ایرانیان عرب زبان شدند و بسیاری از اعراب فارسی را آموختند و این موضوع باعث تحول بزرگی در شعر و نثر این دوره شد و سبب شد که بسیاری از آثار این دوره رنگ و بوی ایرانی به خود بگیرد.

۵. زندگی سهل بن هارون

سهل بن هارون بن راهبون (یا راهیون) ادیب، حکیم، شاعر، نویسنده و دانشمند بزرگ عصر عباسی در نیمه اول سده سوم در بغداد می‌زیست. تاریخ تولد دقیقی برای او ذکر نشده است، اما خیرالدین الزرکلی تاریخ وفات وی را ۲۱۵ هجری ذکر کرده است. (الزرکلی، ۲۰۰۵، ۱۴۳/۳) او ایرانی الاصل بود، اما در باره محل تولد او اختلاف نظر وجود دارد. برخی محل تولدش را دشت میشان (دشت آزادگان کنونی) بین بصره و واسط و اهواز ذکر کرده‌اند. (القیروانی، ۱۹۹۳، ۵۰۹/۱؛ ابو حیان التوحیدی، ۲۰۰۹، ۱۴۶) اما برخی دیگر او را از اهالی نیشابور می‌دانند. (النوری، ۱۴۲۳، ۲۷۹/۷؛ ابن نباته، ۱۴۱۹، ۲۴۲). او بعد از تولد به همراه خانواده‌اش به بصره که در آن روزها مرکز علم و دانش بود، نقل مکان کرد. بر اثر نگارش کتابهای تاریخی و ادبی شهرت و معروفیت فراوانی کسب کرد، در بغداد به خدمت هارون الرشید درآمد و مقام و موقعیتی بس والا بدست آورد، تا آنجا که به جای یحیی برمکی برگزیده شد و عهده دار خزانه الحکمه شد. در مورد مذهب او اطلاع دقیقی در دست نیست، اما بعضی از مصادر او را شیعی دانسته‌اند. (عمر فروخ، ۱۹۶۱، ۲۱۲؛ الدمیری، ۱۴۲۴، ۴۸۰/۱) اکثریت مصادر بر شعوبی بودن او اتفاق نظر دارند: (النوری، ۱۴۲۳، ۲۷۹/۷؛ سبزواری، ۱۳۸۳، ۶۳۲)

برخی از آثار وی عبارتند از: ثعله و غفره، النمر والثعلب، المخزومی والهللیه، الأخوان، الوامق والعذراء، رساله بخل، المسائل و کتاب التذییر الملک والسیاسه. جز اندکی از این آثار که در لابه لای کتابهای دیگر باقی مانده، بیشتر آنها در گذر زمان از بین رفته است.

۶. جایگاه علمی سهل بن هارون

سهل کاتبی بلیغ و حکیمی فرزانه و از داستان سرایان بنام عصر عباسی بود. وی به خاطر ظرافت سبک و قابلیت‌های شاعری، بلاغت و فصاحت، خرد و شناختش از کتب معروف بود. او در زمان خود در بلاغت و حکمت یگانه و بی همتا بود.

کتاب‌هایش به دلیل حسن اسلوب و تازگیش در دست مردم می‌چرخید، آن چنان که شهرت و معروفیت فراوانی کسب کرد. جاحظ شیفته اوست و «در ابتدای کار کتاب‌های خود را به نام او منتشر می‌کرد تا مورد توجه قرار گیرد.» (روحانی، ۱۳۵۵، ۴۸۵) جاحظ (۲۰۰۲، ۵۲/۱) در وصف سهل بن هارون می‌گوید: «که او خطیب، شاعر و نویسنده قطعات بلند و کوتاه و کتاب‌های بزرگ است.» او «از بزرگترین کتاب‌ترسل در زمان خودش و حلقه اتصال بین ابن مقفع و جاحظ بوده است» (الفلاح، ۱۴۲۴، ۸۹) جعفر بن یحیی در مقایسه بین کتاب در این دوره: عبدالحمید را اصل و سهل بن هارون را فرع و ابن مقفع را میوه به شمار آورده است. (ابن مقفع، ۱۹۹۷، ۲۰) اهتمام و توجه او به حکمت در آثارش آن چنان زیاد بوده است که به بزرگمهر اسلام شهرت داشته است. «سهل از معدود کسانی است که علم و ادب و سیاست و فرهنگ را یکجا دارا بود و به همین سبب مقام و جایگاهی بس والا در نزد خلفای عباسی بویژه مامون به دست آورده بود.» (ضیف، ۲۰۰۴، ۵۲۷) مامون که هفتمین خلیفه عباسی می‌باشد، مؤسس بیت الحکمه بود. بیت الحکمه، اولین کتابخانه بزرگ بغداد که به نام‌های دار الحکمه یا خزانه الحکمه معروف است، نخستین کتابخانه عمومی اسلام محسوب می‌شود. سهل بن هارون به علت گستردگی دانشش متولی آن بود. هر چند اکثر آثار وی از بین رفته است اما همین اندک آثار بجا مانده از وی نیز نشان دهنده توجه و میل او به جنبه‌های داستانی و ادبی است و سعی و تلاش او در موضوع حکمت و سیاست را منعکس می‌کند.

۷. سهل بن هارون و گرایش به شعوبیه

زمزمه‌های عقاید شعوبیه از اواخر عهد اموی در واکنش به فخر فروشی‌های اعراب بر سایر ملل و تحقیر غیر عرب از جمله ایرانیان به وجود آمد. شعوبیه دین یا مذهب تازه‌ای نبود بلکه مبنا و اساس آن همان اعتقاد به مبادی و تعالیم اسلام بود که هیچ گروهی را بر گروه‌های دیگر برتری نداده بود مگر پرهیزکاران را. ابن عبد ربّه (۱۴۰۴،

(۶۹/۲) در عقد الفرید در تعریف شعوبیه آنان را اهل مساوات و برابری می‌داند. شعوبیه معتقد بودند که ثواب و عقاب در دین اسلام روی کردار بد و نیک بنا شده است و معیار برتری افراد در نزد خداوند تنها تقوا است و معتقد به فضیلت عرب بر سایر اقوام نبودند. علی اکبر دهخدا (۱۳۸۳، ۱۶۸۵/۳) شعوبیه را یکی از لوازم نفوذ تمدن ایران در اسلام می‌داند. سهل بن هارون نیز از شعوبیان بود و در منابع بسیاری به شعوبی بودن وی و تعصب او به ایرانیان اشاره شده است. «وی از شعراء شعوبیه بود و درباره ایران تعصب داشت.» (نعالی، ۱۳۸۴، ۳۴۸)

تنها اشعاری که از سهل بن هارون به دست ما رسیده ابیاتی است که در کتاب «زهر الآداب» ذکر شده است و بسیاری آن را دال بر شعوبی بودن او می‌دانند:

اجعلت بیتاً فوق رایة	فرع النجوم كأنه نجم
کیت شعرٍ وسط مجهلة	بقنانه الجعلان والبهيم

(القیروانی، ۱۹۹۳، ۱۹۰/۲)

«آیا کاخی بلند مرتبه که سر به اختران کشیده و مانند ستاره است با چادری پشمن که در وسط بیابان خشک قرار گرفته و سوسک‌ها و حشرات در ساحتش وجود دارند یکسان است.»

سهل بن هارون در این ابیات به مقایسه خانه‌های میهن خویش با خانه‌های اعراب پرداخته است. او در ضمن اشاره به رفاه و آبادانی‌ای که در آن زمان در ایران وجود داشته خانه‌های میهنش را بسیار برتر از خانه‌های اعراب می‌داند و به همین دلیل به فخر فروشی نسبت به آنها پرداخته است. این ابیات بیان کننده اعتقادات شعوبیه که همان برتری ایرانیان و فخر فروشیشان نسبت به اعراب است، می‌باشد.

۸. آثار فرهنگ و ادبیات ایران در تالیفات سهل بن هارون

۸-۱. داستان از زبان حیوان

حکایت از زبان حیوان اگرچه دارای اصلی هندی می‌باشد، اما به عقیده بسیاری از

مورخان از طریق زبان فارسی وارد زبان عربی شده است. «اولین کسی که این فن قصصی را از مرحله شفاهی به مرحله کتابت رساند ابن مقفع بود.» (الفلاح، ۲۰۱۱، ۱۹۰). ابن مقفع و سهل بن هارون جزء برجسته‌ترین ادبایی بوده‌اند که این نوع قصه که در آن پرندگان و حیوانات همچون انسان ناطق هستند، را در زبان عربی رواج بخشیده‌اند. کتاب «ثعلب و غفره» و کتاب «النمر و الثعلب» و «الغزالین» و «ادب اسد بن اسد» از این دسته از کتابهای سهل بن هارون است که به زبان حیوان نوشته شده است. فقط کتاب «النمر و ثعلب» و جزء کوچکی از کتاب «ثعلب و غفره» به دست ما رسیده که در ادامه به بررسی آنها خواهیم پرداخت:

۸-۱-۱. ثعلب و غفره

سهل بن هارون کتاب ثعلب و غفره را در معارضه با کتاب کلیله و دمنه از زبان حیوانات نوشته است. او این کتاب را در سیاست مدنی و اخلاق انسانی برای مامون تالیف کرده بود. حصری قیروانی درباره این کتاب می‌گوید: «این کتاب سرشار از دانش و حکمت بوده است.» (۱۹۹۳، ۵۱۰/۱) و مسعودی نیز در مروج الذهب درباره آن می‌گوید: «این کتاب از نظر حسن نظم و انسجام از کلیله و دمنه برتر است.» (۲۰۰۰، ۹۲/۱) متأسفانه این کتاب در اثر گذشت روزگاران از بین رفته است و تنها چند سطر از آن در کتاب زهر الآداب باقی مانده است.

۸-۱-۲. النمر و الثعلب

سهل بن هارون کتاب النمر و الثعلب را نیز از زبان حیوانات نوشته است. این کتاب جنبه سیاسی و اجتماعی دارد و «نمونه‌ای برجسته برای حکایت از زبان حیوان در ادبیات عرب است» (النجار، ۱۹۹۵، ۲۰۶) البته از اینکه سهل بن هارون این اثرش را برای چه کسی به تالیف درآورده است، اطلاعی در دست نیست. این کتاب که خوشبختانه از چپاول روزگار در امان مانده است، برعکس کلیله و دمنه که در بر گیرنده

حکایت‌های متعدد می‌باشد، بیان‌کننده یک داستان واحد است. کتاب النمر والثعلب در برگیرنده هشت نامه است که در بین قهرمانان قصه: پلنگ، پادشاه، گرگ و والی سرکش رد و بدل می‌شود. داستان این کتاب اشاره به این اعتقاد ایرانیان دارد که اطاعت از پادشاهان امری واجب است. همانگونه که «داستان‌های شاهنامه بر اعتقاد ایرانیان به عدم امکان قیام بر ضد دولتشان اشاره می‌کند.» (بدوی، بدون تاریخ، ۴) سهل نیز در این قصه با خلیفه به مخالفت نمی‌پردازد، بلکه در اطاعت کردن از او حریص است. این عقیده تسلیم در مقابل حکم خلیفه متأثر از دیدگاه اقوام فارس‌سپیش می‌باشد که اطاعت از پادشاهانشان را واجب می‌شمردند. (الفلاح، ۲۰۱۱، ۹۱)

۸-۲. داستان از زبان انسان

هر چند که کتاب «المخزومی و الهذلیه» و «الوامق و عذرا» در گذر زمان از بین رفته و به دست ما نرسیده است، اما با توجه به اسم این کتاب‌ها این احتمال می‌رود که سهل بن هارون آن‌ها را از زبان انسان نوشته باشد.

۸-۲-۱. وامق و عذرا

اگرچه این کتاب بطور کامل از بین رفته است، اما عنوان این کتاب با عنوان داستانهای فارسی‌ای که از بقایای عصر ساسانی برجا مانده یکی است. «وامق و عذرا از جمله عرایس و عشاق ادب فارسی هستند که نام آن‌ها به طور مطلق به عنوان عاشق و معشوق مورد اشاره و تلمیح شاعران فارسی زبان قرار گرفت است.» (ذوالفقاری، ۱۳۸۸، ۱۲۶) داستان عاشقانه وامق و عذرا از داستان‌های ویژه‌ای است که در بسیاری از متون ادب فارسی بارها بدان اشاره شده است و منظومه‌های متعددی با این نام وجود دارد. قدیمی‌ترین نسخه به دست آمده از داستان وامق و عذرا نسخه ایست که عنصری ملک الشعرا دربار غزنوی آن را به نگارش درآورده است. آقای مولوی محمد شفیع که پژوهش گسترده‌ای درباره این داستان انجام داده است، در کتاب مثنوی وامق و عذرا به

دو روایت از وامق و عذرا که پیش از عنصری به دست سهل بن هارون و ابوریحان بیرونی به نگارش در آمده است اشاره کرده است. (محمد شفیع، ۱۹۶۶، ۱۰) اما از آن‌ها هیچ نشانه‌ای در دسترس نیست. به این ترتیب این احتمال وجود دارد که سهل بن هارون نیز یکی از کسانی باشد که این داستان که خواستگاهی ایرانی دارد، را به نگارش در آورده باشد. همچنین این احتمال وجود دارد که سهل این داستان را از فارسی به عربی ترجمه کرده باشد، که در هر دو صورت او در نوشتن این داستان تحت تاثیر اصلیت ایرانی و فرهنگ فارسی خود بوده است.

۸-۳. رسایل

سهل بن هارون یکی از بزرگترین کتاب ترسل در عصر عباسی بوده است. «رساله‌های سهل بن هارون از مرواریدهای نثر عربی هستند.» (الفلاح، ۱۴۲۴، ۹۹) وی رساله‌های کوتاه و بلندی داشته است که متأسفانه اکثر آن‌ها از بین رفته و فقط بخش‌های کمی از برخی از این رساله‌ها در لابلای دیگر آثار این دوره بجا مانده و به دست ما رسیده است. از رسائل او می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: رساله فی مدح البخل، رساله فی تفضیل الزجاج علی الذهب، رساله تقبیح القمر و ذکر معایبه. خوشبختانه رساله‌اش در ستایش بخل بطور کامل باقی مانده است. این رساله که شهرت سهل بن هارون بیشتر به آن برمی‌گردد، بسیار مورد تحسین جاحظ بوده است به گونه‌ای که او آن را در ابتدای کتاب بخلای خود ذکر کرده است.

۸-۳-۱. رساله بخل

این رساله که رساله‌ای طولانی و ادبی است، را سهل بن هارون در هفت صفحه به نگارش در آورده است. سهل آن را در جواب پسرعموهایش که او را به علت بخل و خساستش سرزنش می‌کردند، نوشته است. مضمون این رساله در ستایش بخل و در نکوهش اسراف می‌باشد و نسبت به بقیه رسائل سهل از شهرت بیشتری برخوردار است.

سهل بن هارون با نوشتن این رساله موضوع جدیدی کاملاً متأثر از فرهنگ فارسی را وارد ادبیات عرب کرده است که همانا توجه به جانب اجتماعی و لزوم میانه روی می باشد. (الفلاح، ۱۴۲۴، ۸۷) جاحظ کتاب بخلائی خود را با این رساله سهل بن هارون آغاز کرده است. (جاحظ، ۱۹۸۸، ۲۷) سهل در این رساله به احادیث پیامبر و گفته های خلفا و کسانی که به زهد شناخته شده بودند مانند: عمر بن الخطاب و الامام علی بن ابی طالب علیه السلام و همچنین به سخنان حکیمان عرب برای تاکید دیدگاهش استشهاد می کند. او همچنین به آیاتی از قرآن کریم استشهاد کرده است تا سخنانش قانع کننده تر باشد. تلاش او برای اینکه این رساله یک متن ادبی ممتاز شود کاملاً موفق بوده است. این رساله نمونه ای از شاهکارهای بلاغت است. قیروانی (۱۹۹۳، ۲، ۲۲۱) درباره آن می گوید: «سهل بن هارون کتابی در ستایش بخل و نکوهش بخشش تالیف کرد تا قدرتش در بلاغت را آشکار کند.» او نسخه ای از این رساله را به حسن بن سهل تقدیم کرد. حسن بن سهل در پشت این رساله نوشت: «نامه توبه دست ما رسید و با نصیحت تو موافقت کردیم و پاداش آن را فقط قبول این نامه و تصدیق آن قرار دادیم» (ابن ندیم، ۲۰۰۲، ۱۷۴) گفته می شود که حسن بن سهل که به بخشش و کرم معروف بود، متن این رساله را نپسندیده اما به علت بلاغت بالای آن به رد آن نیز نپرداخته بود. ولی به این سبب که با ستودن بخل موافق نبوده است، در ازای آن پاداشی به سهل بن هارون نداده است. اعراب بخشش را از صفات بارز خود می دانسته اند و ایرانیان را نیز به بخل منتسب می کردند. نوشتن این رساله از جانب سهل بن هارون در ستایش بخل و در نکوهش بخشش باعث شده که بسیاری آن را نشانه شعوبی بودن او به شمار آورند و بگویند که او این رساله را در مدح ایرانیان و در نکوهش اعراب نوشته است.

نتیجه

۱. سهل بن هارون بیشتر عمر خود را در خارج از ایران سپری کرد و آثارش را به زبانی غیر ایرانی یعنی عربی نوشت. اما با این وجود اثرات تمدن و فرهنگ ایرانی در عقاید و آثار او بسیار واضح و آشکار می باشد.

۲. وی سعی کرد با نوشتن آثاری مانند «رساله ستایش بخل»، نظر تحقیر آمیزی که برخی از اعراب به ایرانیان داشتند را تغییر دهد.
۳. سهل بن هارون در تالیفاتش سعی کرد از ایرانیانی چون ابن مقفع پیروی کند و حتی گاهی از آن‌ها نیز پیشی گرفت. به عنوان مثال اگر چه او کتاب ثعله و عفره را در تقلید کلیله و دمنه نوشت، اما بسیاری از هم عصرانش آن را برتر از کلیله و دمنه دانسته‌اند.
۴. او موضوعات جدیدی از جمله قصه از زبان حیوان که از موضوعات رایج در فرهنگ و ادب فارسی است، را وارد ادبیات عرب کرد.
۵. وی با جا دادن حکمت‌ها و پندهای فارسی از زبان حیوانات در لابلای آثارش سعی کرد آن‌ها را وارد ادبیات و فرهنگ عرب کند.

کتابنامه

۱. ابن نباته، جمال الدين. ۱۹۹۸. سرح العيون فى شرح رسالة ابن زيدون. صححه محمد ابوالفضل ابراهيم بيروت: المكتبة العصرية.
۲. ابن نديم، محمد بن ابى يعقوب. ۲۰۰۲. الفهرست. شرحه وعلق عليه يوسف على طویل وصنع فهارسه احمد شمس الدين. الطبعة الثانية. بيروت: دارالکتب العلمیه.
۳. آذرنوش، آذرتاش. ۱۳۷۴. راه‌های نفوذ فارسی در فرهنگ و زبان عرب جاهلی. تهران: توس.
۴. ابن عبدربه، احمد بن محمد. ۱۴۰۴. عقدالفريد. حققه مفید محمد قمیحه. بيروت: دارالکتب العلمیه.
۵. ابن مقفع، عبدالله. ۱۹۹۷. الآثار الكامله. حققه و صححه عمر فاروق طباع. بيروت: دار الارقم بن ابى الارقم.
۶. بدوی، امین عبدالمجید. (لا تاریخ). جوله فی شاهنامه الفردوسی. القاهرة: مكتبة النهضة المصرية.
۷. البستاني، بطرس. ۱۹۲۷. دائره المعارف: قاموس عام لكل فن و مطلب. بيروت: دار المعرفه.
۸. التوحیدی، علی بن محمد بن عباس ابو حیان. ۲۰۰۹. الصداقه و الصديق. حققه ابراهيم الكيلاني. دمشق: دار الفكر.
۹. الثعالبي، ابو منصور عبدالملك. ۱۳۸۴. تحسين و تبيح. حققه عارف احمد زغلول و ترجمه محمد بن علی الساوی. تهران: مركز نشر ميراث مكتوب.
۱۰. الجاحظ، ابو عثمان عمرو بن بحر. ۲۰۰۲. البيان والتبيين. صححه علی ابو ملحم. بيروت: دار و مكتبة الهلال.
۱۱. الجاحظ، ابو عثمان عمرو بن بحر. ۱۹۸۸. البخله. صححه عباس عبد الساتر. بيروت: دار و مكتبة الهلال.
۱۲. الدمیری، کمال الدين محمد. ۲۰۰۴. حياه الحيوان الكبرى. حققه احمد حسن بسج. بيروت: دارالکتب العلمیه.
۱۳. دهخدا، علی اکبر. ۱۳۸۳. امثال و حکم دهخدا. چاپ دوازدهم. جلد سوم. امير کبير: تهران.
۱۴. ذوالفقاری، حسن. ۱۳۸۸. مقایسه هفت روایت وامق و عذرا. نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی (کرمان). صفحات ۱۳۶-۱۶۴.

۱۵. روحانی، محمد حسین. ۱۳۵۵. تاریخ نویسی اسلامی تا محمد بن جریر طبری و سهم ایرانیان در این کار. مجله تعلیم و تربیت. شماره هشتم. صفحات ۴۷۷-۴۸۷.
۱۶. زیدان، جرجی. ۱۳۷۳. تاریخ تمدن اسلام. ترجمه علی جواهر کلام. چاپ هشتم. تهران: امیر کبیر.
۱۷. الزرکلی، خیر الدین. ۲۰۰۵. الاعلام. چاپ شانزدهم. بیروت: دارالعلم للملایین.
۱۸. سلمان، فائد محمود محمّد. ۴۰۱۱. فن الرسائل عند سهل بن هارون و عمرو بن مسعده. جامعه النجاشی الوطنیه کلیه الدراسات العلیاء. رساله للحصول علی درجه الماجستير. فلسطین.
۱۹. ضیف، شوقی. ۲۰۰۴. تاریخ الادب العربی فی العصر العباسی الاول. الطبعة الثانية. مصر: دارالمعارف.
۲۰. عنصری، ابوالقاسم حسن بن احمد. ۱۹۶۶. مثنوی وامق و عذرا. با مقدمه و تصحیح و تحشیه دکتر مولوی محمد شفیع. به اهتمام احمد ربانی. انتشارات دانشگاه پنجاب.
۲۱. فرخاری، احمد یاسین. ۱۳۷۸. تاثیر زبان و ادب فارسی بر زبان و ادب عربی. ماهنامه کلک (تهران). صفحات ۲۲-۳۴.
۲۲. الفروخ، عمر. ۱۹۸۱. تاریخ الادب العربی؛ العصر العباسیه. الطبعة الاولى. بیروت: دارالعلم للملایین.
۲۳. الفلاح، قحطان صالح. ۲۰۱۱. القصة علی لسان الحيوان (کتاب النمر و الثعلب لسهل بن هارون نموذجاً). مجله جامعه دمشق. العدد ۲۷. صفحات ۷۵-۱۰۳.
۲۴. الفلاح، قحطان صالح. ۱۴۲۴. الترسل الفنی فی العصر العباسی الاول: سهل بن هارون مترسلاً. مجله التراث العربی، العدد ۸۹. صفحات ۸۱-۱۰۴.
۲۵. القیروانی، ابراهیم بن علی بن الحصری. ۱۹۹۳. زهر الآداب و ثمر الالباب. صحّحه وحقّقه یوسف علی طویل. بیروت: دار الکتب العلمیه.
۲۶. المسعودی، علی بن الحسین. صحّحه سعید اللهام. ۲۰۰۰. مروج الذهب و معادن الجواهر. الطبعة الاولى. بیروت: دارالفکر.
۲۷. النجار، محمّد رجب. ۱۹۹۵. حکایات الحيوان فی التراث العربی. مجله عالم الفکر (الکویت). العدد. ۲۶.
۲۸. النویری، شهاب الدین محمد بن عبد الوهاب. ۱۴۲۳. نهایه الارب فی شرح فنون الادب. الطبعة الاولى. القاهرة: دارالکتب و الوثائق القومیة.